

Glebova Natali. Formation of Freedom and Openness in the Global Information Space. Open society has such signs: humanism, where the highest values are life and freedom, and tolerance too; the principle of individualism, when any social group exists for full disclosing of the creative abilities of everyone; the search for universal unity, creating of single trade rules, openness to the world; and basis on market regulators of economical development and other aspects of social life, promotion of competition, anti-monopoly measures; the ideology and the practice of liberal democracy.

The freedom in the open society supposes the possibility of free mass dissemination of information, which is an effective way to protect rights and freedoms of the individual and the formation of public opinion, adequate to events, and real influence on society and the governmental authorities. Reducing risks of stay Ukraine in the global information space is possible by providing socio-economic modernization as a full subject of international relations with the preservation of its national and cultural identity.

Key words: freedom, openness, information flow, on-line space, world information space.

УДК 316.614.4: 316.624.3

Станіслав Демчук

Сім'ї трудових мігрантів: соціально-побутові умови життя дітей після від'їзду батьків

Наслідком збільшення кількості тимчасових трудових мігрантів у країнах Центральної та Східної Європи, окрім відтоку робочої сили, є утворення дискантних сімей. Зазначена проблема актуалізувала розв'язання завдань щодо аналізу причин трудової міграції, впливу феномену трудової міграції на інститут сім'ї, механізму соціалізації підлітків у дискантних сім'ях. Виведено взаємозалежність між відсутністю батьків (трудова мігрантів) та відхиленням у міжособистісних стосунках, формуванням певних проблем соціально-психологічного характеру, пасивною соціальною позицією дітей трудових мігрантів. Установлено, що трудова міграція – одна з причин руйнації сімейних відносин і викривлення механізму соціалізації; фактор, що підвищує ризик еміграції.

Ключові слова: діти трудових мігрантів, інститут сім'ї, трудова міграція, соціально-психологічне здоров'я, соціалізація.

Постановка наукової проблеми та її значення. Актуальність дослідження полягає в тому, що в останні десятиліття в країнах Центральної та Східної Європи, у тому числі й в Україні, збільшилася кількість тимчасових трудових мігрантів. Оцінити такі тенденції досить складно, оскільки велика кількість трудових мігрантів працює нелегально. Як наслідок, окрім відтоку робочої сили, постає досить важлива проблема – утворення дискантних сімей, у яких порушуються засади та принципи функціонування здорової, повноцінної сім'ї. У статті актуалізується проблема функціонування неповних і дискантних сімей (за умови, коли батьки (чи один із них) виїхали працювати за кордон) основного агента соціалізації дитини та підлітка.

Відтак, у сучасних соціально-економічних умовах нагальним є **завдання** забезпечення соціальної допомоги дітям трудових мігрантів, котра також перебуває в науковому полі.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Наукові опрацювання проблеми трудової міграції висвітлені в розвідках І. П. Майданік, С. В. Циліорик, Ю. І. Римаренко, Е. М. Ліанової. Вагомий внесок у процес дослідження теорії й практики міжнародної трудової міграції, удосконалення організаційних, економічних та правових важелів її регулювання здійснили провідні вітчизняні вчені (С. М. Злупко, Ю. В. Макогон, О. А. Малиновська, А. І. Мокій).

Аналіз соціологічної та педагогічної літератури свідчить, що проблеми соціалізації та сімейного виховання розглянуті в дослідженнях таких науковців, як Г. М. Бевз, З. Г. Зайцева; вивчено проблеми сім'ї й соціального сирітства в працях І. М. Трубавіної, Ю. М. Якубової, А. П. Пономарьова.

Спеціальні наукові розвідки, що стосуються організації соціально-педагогічної роботи з дітьми трудових мігрантів, належать К. Б. Левченко, І. М. Трубавіній, І. І. Цушко [2].

Мета дослідження – з'ясування ступеня впливу від'їзду батьків (одного з них) на протікання механізму соціалізації в підлітків.

У статті передбачено розв'язання таких **завдань**:

- представити причини трудової міграції;
- визначити та описати вплив феномену трудової міграції на інститут сім'ї;
- проаналізувати механізм соціалізації підлітків у дискантних сім'ях.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. За кілька попередніх років проблема «заробітчанства» українського населення постала досить гостро, оскільки і наслідки цього виду покращення добробуту можна розцінювати з різних кутів зору. Адже залучення «іноземних інвестицій» таким способом – це розв'язання проблем економічного плану, проте це й породження інших труднощів – соціального типу, що виникають у цьому разі, а саме поява такого нового соціального феномену, як «соціальне сиріцтво» [1; 2].

Незважаючи на різноманітність оцінок масштабів трудової міграції, усі дослідники засвідчують, що поїздки на заробітки за кордон набули широкого розповсюдження, стали для багатьох українців типовим джерелом доходів, мають завдяки цьому велике суспільно-політичне й соціальне значення.

Для нас важливо проаналізувати причини трудової міграції, які, як встановлено, носять майже виключно економічний характер. Проте якщо на початку 90-х виїзди на заробітки за кордон зумовлювалися зупиненням підприємств, багатомісячними затримками з виплатою заробітної платні, зростаючим безробіттям, то нині їхньою метою здебільшого є підвищення добробуту, вирішення житлового питання, фінансування навчання тощо.

Опитування працівників-мігрантів, що проводилося неурядовою громадською організацією «Європа без бар'єрів» у 2004–2012 рр., дає можливість установити ієрархію мотивів, які зумовлюють поїздки за кордон:

- заробіток задля покращення житлових умов (купівлі квартири чи зведення будинку), придбання машини або інших дорогих товарів тривалого вжитку;
- заробіток задля задоволення поточних життєвих потреб – харчування, придбання необхідних товарів повсякденного вжитку (одягу, взуття й ін.);
- накопичення коштів для оплати навчання дітей у вищих навчальних закладах;
- накопичення стартового капіталу для створення власного бізнесу або розвитку своєї справи;
- мотиви нематеріального характеру (побачити світ, здобути певні трудові навички, поліпшити знання мови тощо) [4, 130].

Але нас цікавить проблема наслідків трудової міграції. Зауважимо, що саме в тих умовах, які для батьків є мотивами до виїзду за кордон у пошуках роботи, і перебувають діти надалі, після від'їзду рідних. До того ж іще накладається розлучення з батьками чи одного з них – діти потрапляють до досить складної соціальної, психологічної, моральної ями – вакууму, що в подальшому створює сприятливе підґрунтя для формування й проявів девіантних елементів у поведінці дитини. А раз так, то слід досить серйозно та ґрунтовно аналізувати соціальні умови перебування та соціальне здоров'я таких сиріт, умови, у яких перебувають підлітки після від'їзду батьків.

Зазначимо, що не останнє місце серед інституцій, котрі повинні перейматися цією проблемою, має займати й соціологія. Щоправда, українська соціологія, маючи певні статистичні надбання в царині зовнішньої трудової міграції, обходить стороною проведення емпіричних соціологічних досліджень, чим підкреслює недостатню актуальність проблеми «нового соціального сирітства». Особливо, на нашу думку, дослідження були б актуальними у сфері соціальної, емоційної, духовної. Безумовно, свій відбиток дає і той факт, що дослідження в таких сферах є досить складними та багатограничними через багатовимірність об'єкта дослідження.

Досить складна проблема, яка переростає в соціальну, – соціалізація й виховання дітей мігрантів, залишених в Україні, особливо у випадках тривалої відсутності обох батьків. Як наслідок, Україна стикається з новим видом соціального сирітства, необхідністю брати під державну опіку частину дітей мігрантів.

Оцінюючи результати трудової міграції, важливо враховувати перспективи її розвитку. Як свідчать результати соціологічних досліджень, орієнтація на виїзд за кордон для постійного проживання більше притаманна особам, які мають досвід трудової міграції, ніж тим, хто такого досвіду не має, а з числа заробітчан – тим мігрантам, котрі частіше й довше перебували за кордоном.

Отже, ми підходимо до розуміння того факту, що трудова міграція виступає фактором, який підвищує ризик еміграції. Тобто, нинішні тимчасові поїздки на заробітки в майбутньому можуть перетворитись у незворотні втрати населення, причому ця перспектива стає більш реальною зі збільшенням строків заробітчанських поїздок, кращою адаптацією мігрантів за кордоном, покращенням унаслідок цього їхніх заробітків та умов проживання.

Справедливо зауважити, що тенденції до виїзду в далеке зарубіжжя з метою заробітків в останні роки знизилися. Це відбулося через уведення європейськими державами за результатами фінансово-економічної кризи програми жорсткої економії коштів та делібералізації міграційної політики.

Але проблеми трудової міграції нас турбували переважно в аспекті впливу цього соціального явища на соціалізуючий потенціал сім'ї. Безумовно, на нашу думку, однією з граней успішного формування соціального й психологічного комфорту молодих людей, батьки яких перебувають у трудовій міграції, є, усе ж таки, збереження функцій інституту сім'ї, насамперед як агента соціалізації. Адже найважливішим інститутом соціалізації була та залишається сім'я. Батьки й матері – носії суспільних норм, традицій, моралі, що передаються від покоління до покоління й закріплюються в життєвому досвіді дітей.

Держава повинна розуміти важливу роль сім'ї у вихованні майбутніх громадян-патріотів, у яких добре розвинене почуття національної свідомості, а також такі особистісні риси, як духовність, висока моральна, художньо-естетична, правова, трудова, фізична, екологічна культура [2].

Так, згідно з даними соціологічних досліджень, жінка, яка працює, за добу приділяє вихованню дітей 16 хвилин, а у вихідні дні – 30 хвилин. Спілкування батьків із дітьми зводиться переважно до контролю за їхнім навчанням, а сам контроль – до з'ясування того, які оцінки одержав [3]. Істотно обмеженими є можливості соціального оточення дитини. Значну роль у цьому відіграли урбанізація населення, недооцінка «живого» спілкування і в колі сім'ї, і з ровесниками. Це призводить до того, що спосіб засвоєння соціального досвіду з безпосереднього перетворюється на опосередкований, унаслідок чого значно знижуються цінність набутого досвіду та рівень і можливості світосприймання [3].

Відтак, сім'я – незмінне джерело й основна ланка передачі дитині соціально-історичного досвіду, передусім емоційних і ділових відносин між людьми. Утрата сім'ї – важка трагедія в житті дитини, яка залишає глибокий слід в її особистісному розвитку та подальшому житті [6; 7], адже після від'їзду одного з батьків за кордон у дітей найчастіше виникає глибокий депресивний стан, небажання спілкуватися з рідними та друзями, особливо з мамою чи татом, які поїхали; крім того, дитина стає дратівливою, тривожною, агресивною; у неї можуть з'явитися думки про самогубство; вона нікому не довіряє – і навколишній світ стає для неї чужим.

У контексті цього цікаві напрацювання фахівців Чернівецького обласного науково-методичного центру практичної психології та соціальної роботи, що виявили взаємозв'язок між відсутністю батьків і схильністю дитини до девіантної поведінки. Це підтвердило наявні теорії, в основі яких лежить ідея про вирішальну роль раннього дитинства у виникненні відхилень у поведінці. Прихильники цієї думки вважають, що процес формування особистості закінчується в ранньому дитинстві й під впливом несприятливих соціальних факторів у дитини вже може сформуватися підсвідома готовність до асоціальної поведінки [3].

Інші дослідники також відзначають наявність взаємозв'язку відсутності батьків і схильності дитини до девіантної поведінки. Так, Р. Паже характеризує дитину, яка втратила чи тимчасово розлучена із сім'єю, як особу, котра шукатиме ідеал, авторитет, референтну групу, буде сама виконувати функції батьків: заробляти гроші, красти, просити, доглядати за собою. Для таких дітей, згідно з А. Холмаком, характерні відхилення в міжособистісних стосунках і навчанні, афективні поведінкові реакції, виконання невідповідних ролей [1, 106].

Безсумнівно, незважаючи на нові позиції дослідників щодо втрати на теперішньому рівні розвитку глобалістичного суспільства авторитету інституту сім'ї у вихованні, соціалізації та ін., природним середовищем соціалізації дитини була й лишається сім'я.

Саме тому процес соціалізації дитини трудового мігранта є зазвичай напруженим і неоднозначним. Деформація, а нерідко й розрив сімейних зв'язків, призводить до послаблення контролю та опіки над дітьми. Саме тому діти трудових мігрантів утворюють «групу ризику» у випадках, коли йдеться про певні соціальні девіації й ситуації зі станом здоров'я. Відтак, маємо

потребу в детальному дослідженні та аналізі проявів асоціальної поведінки дітей трудових мігрантів із подальшим розробленням ефективних стратегій розв'язання цих проблем.

Також однією з основних характеристик дітей трудових мігрантів є схильність до формування певних проблем соціально-психологічного характеру: неадекватна самооцінка, психологічна вразливість, незасвоєння соціальних ролей у сім'ї. Пасивна позиція дітей трудових мігрантів у шкільних колективах гіпотетично є джерелом формування пасивної життєвої позиції в подальшому дорослому житті, своєрідним відображенням рівня інтеграції в соціум та комунікаційні мережі.

Довга відсутність батьків у щоденному житті дитини позначається на її емоційному стані. Особливо гостро відчуває дитина відсутність матері, унаслідок чого виникає загроза виникнення синдрому емоційної депривації. Останній є результатом браку істинної стійкості в житті людини, позбавленої в дитячому віці належної емоційної підтримки, яку неможливо компенсувати за рахунок подарунків чи фінансового забезпечення.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи, зауважимо, що наслідки соціалізації за умов відсутності таких впливових агентів соціалізації, як сім'я в цілому й батьки, зокрема, можуть виявитися в дорослому віці, наприклад, проблемами в налагодженні емоційних зв'язків з іншими людьми, у почуттях невпевненості та ненадійності. Тож навіть у випадку, коли особливих девіацій у соціальній поведінці дитини трудового мігранта не виявляється, слід урахувувати потенційну загрозу їх виникнення в подальшому житті.

Джерела та література

1. Андреева В. Л. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів : навч.-метод. посіб. [Текст] / В. Л. Андреева, Т. Г. Веретено, Т. О. Дорошок [та ін.]. – Х. : Мальцев, 2008. – 384 с.
2. Антонян Н. Зовнішня трудова міграція в Україні як демографічна проблема [Електронний ресурс] / Н. Антонян. – Режим доступу : <http://www.dialogs.org.ua>
3. Галустян Ю. М. Проблеми дітей трудових мігрантів: аналіз ситуації [Текст] / Ю. М. Галустян, І. А. Дорошок [та ін.]. – К. : Міжнар. жіночий правозахисний центр «Ла Страда – Україна» ; Укр. ін-т соц. дослідж. ім. Олександра Яременка ; Кіровоград. юрид. ін-т ; Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2006. – 64 с.
4. Гевчук Н. С. Соціально-психологічні проблеми виховання дітей трудових мігрантів [Електронний ресурс] / Н. С. Гевчук. – Режим доступу : http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/znpkp/sp/2009_11/3.pdf
5. Лукавець З. Звітні матеріали соціологічного дослідження «Діти трудових мігрантів: особливості соціальної поведінки» [Електронний ресурс] / З. Лукавець, О. Іванкова-Стецюк, А. Таранова. – Львів, 2009. – Режим доступу : http://caritas-ua.org/index.php?option=com_content&task=view&id=220&Itemid=23.
6. Психологічна служба Чернівецької області – 2005: стратегії діяльності : навч.-метод. посіб. [Текст]. – Чернівці : [б. в.], 2005. – 56 с.
7. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів : навч.-метод. посіб. [Текст] / за ред. К. Б. Левченко, І. М. Трубавіної, І. І. Цушко. – К. : ФОП «Купріянова», 2007. – 204 с.

Демчук Станислав. Семьи трудовых мигрантов: социально-бытовые условия жизни детей по отъезду родителей. Следствием увеличения количества временных трудовых мигрантов в странах Центральной и Восточной Европы, кроме оттока рабочей силы, является серьёзная проблема образования дискантных семей, в которых нарушаются основы и принципы функционирования здоровой, полноценной семьи. Указанная проблема актуализировала решения задач по анализу причин трудовой миграции, влияния феномена трудовой миграции на институт семьи, механизма социализации подростков в дискантных семьях. В работе выводится взаимозависимость между отсутствием родителей (трудоу мигрантов) и отклонением в межличностных отношениях, формированием определённых проблем социально-психологического характера, пассивной социальной позицией детей трудовых мигрантов. Установлено, что трудовая миграция является одной из причин разрушения семейных отношений и искажения механизма социализации, и выступает фактором, повышающим риск эмиграции.

Ключевые слова: дети трудовых мигрантов, институт семьи, трудовая миграция, социально-психологическое здоровье, социализация.

Demchuk Stanislav. Families of Migrant Workers: the Social and Living Conditions of Children by their Parents Away. The number of temporary working migrants recently increased in the countries of Central and Eastern Europe including Ukraine. As a result, apart from the labour force flow-out, quite a serious problem has arisen – the formation of distant families, in which principles of healthy and nuclear family functioning are violated. The above-mentioned problem made topical solving of the tasks concerning the analysis of labour migration motives, the

influence of labour migration phenomenon on the family institution, teenagers' socialization mechanism in distant families.

In the article the interrelation between the parents' (working migrants') absence and deviation in interpersonal relationships, the formation of certain social- psychological problems, and passive social attitude of the working migrants' children is concluded. A conclusion is made as to the labour migration being one of the reasons to ruin family relationships and to distort socialization mechanism as well as the factor to increase the emigration risk.

Key words: children of migrant workers, the institution of the family, labor migration, social and psychological health, socialization.

УДК 316.334.2

Станислав Катаев

Социальная ответственность как сфера практической социологии

В обществе ощущается дефицит в понимании функций прикладной социологии, что актуализирует рассмотрение возможности её использования в процессе реализации программ по социальной ответственности. Движение по направлению корпоративной социальной ответственности позволяет расширить сферу применения труда социологов и облегчить проблему их трудоустройства, то есть создаёт потенциальный рынок для услуг профессиональных социологов, которые должны активнее позиционировать себя как специалисты в сфере социального консалтинга, социального планирования, социальной защиты.

Ключевые слова: социальная ответственность, социология, практическая социология, социальный консалтинг, функция социолога в организации.

Постановка научной проблемы и её значение. Одним из болезненных мест практической социологии является её польза для общества, организации, предприятий, бизнеса. Дефицит понимания этой пользы, кроме всего прочего, усугубляет проблему трудоустройства социологов после окончания учёбы в вузе. Особенно остро эта проблема встала после упразднения обязательного курса социологии в вузах. Большинство учебных заведений отказались от преподавания социологии вообще. Остро стоит проблема выживания социологии как вида деятельности. Если академической социологии ничего не угрожает, поскольку существует масса неразрешенных теоретических вопросов, по поводу которых можно бесконечно теоретизировать, то для большинства специалистов, получивших социологическое образование, вопрос об их трудоустройстве по специальности становится практически неразрешимой задачей. И хотя есть еще область практической деятельности – опросы общественного мнения, но соответствующие компании не могут поглотить сотни (тысячи?) дипломированных социологов. Отсюда возникает проблема поиска новых видов деятельности и точек приложения знаний для практической социологии. Одним из относительно новых направлений социологической деятельности является участие в реализации программ по социальной ответственности.

Задача статьи – обсудить проблематику социальной ответственности в контексте практической социологии.

Анализ исследований этой проблемы. Обсуждение проблематики социальной ответственности в современной литературе охватывает широчайший круг аспектов. Наиболее часто речь идет о корпоративной социальной ответственности (КСО). Так, украинский специалист по менеджменту Ростислав Куринько подготовил совместно с журналом «Эксперт Украина» монографию «Осваиваем КСО: просто о сложном». В ней затрагиваются такие вопросы, как базовые принципы разработки и внедрения отчётности по КСО, роль и место компании в обществе, реализация скрытого инновационного потенциала, а также рекомендации по реализации успешной стратегии. Александр Михальчук обсуждает участие украинских компаний в движении и рейтингах по КСО. Активно исследует проблематику социальных инвестиций в бизнесе российский автор С. Туркин. Однако участие социологов в подготовке и реализации программ КСО упоминается крайне редко.

Изложение основного материала и обоснование полученных результатов исследования. В советские времена проблематика социальной ответственности на предприятиях воплощалась в